

kívül-belül

GÖMÖRI GYÖRGY (1934) London

GÖMÖRI GYÖRGY

Pilinszky János angolul

Pilinszky János születésének századik évfordulóján ideje felmérni a költő ismertségét angol nyelvet területesen, és amennyire ez lehetséges, számot adni műveinek kritikai fogadtatásáról. Ehhez természetesen használtam a Bende József és Hafner Zoltán által összeállított, több mint négyszáz oldalas *Pilinszky János-bibliográfiát*, jóllehet az már húsz éve, 2001-ben jelent meg az Osiris Kiadónál, így az azt követő publikációk és fordítások abban már nem szerepelnek.

Bár Pilinszky költészete ma már 20. századi klasszikus líra, középiskolai tananyag, 1959-ben, amikor megjelent *Harmadnapon* című kötete, még nagyon kevesen, talán csak a hajdani Újhold olvasói ismerték. Én oxfordi kutatódiákként megjelenése után azonnal megszereztem a könyvet, felismertem jelentőségét, és *Új hazai líránk mérlege* címmel az Irodalmi Újságban több mondatban méltattam, megjegyezve, hogy bár Pilinszky ma csak az olvasó elit költője, a magyar kultúrpolitikusok – a könyv alacsony példányszámát tekintve – azért vigyáznak arra, hogy minél kevesebb emberhez jusson el költészete.

Más szóval, már a hatvanas évek elején elkezdtem gondolkodni, hogyan lehetne Pilinszky János legjobb verseit eljuttatni az angol olvasóhoz. Erre egy kérészetű New-York-i magyar folyóirat, a *Hungarian Quarterly* adott lehetőséget – Csernus Ákos barátom kért fel, hogy írjak valamiről a lapba, mire én Pilinszkyt választottam. Mivel 1964–65-ben kutató ösztöndíjjal a Harvard Egyetemen dolgoztam, ahol nagyon kevés kötelezettségem volt, hamar meg tudtam írni egy kis bevezetőt Pilinszky költészetéről. Mellékeltem hozzá két verset is: a *Mire megjössz* és a *Novemberi elízium* címűeket, előbbi Matthew Zionnal közösen, utóbbit saját fordításomban.² Nagyon szerény kísérlet volt ez arra, hogy ízelítőt adjon az amerikai, illetve az anglofon olvasónak Pilinszky költészetéből, de magát a költőt, tudom, megörvendeztette: belevette a megjelenés tényét holt édesanyjának 1965 karácsonyán írt, szokásos évi levelébe, és külön üzent nekem Kerényi Grácián keresztül: örül, hogy nem feledkeztem el költészetéről.³

Pilinszky öröme engem is megörvendezett, és újabb fordításokra ösztönzött. 1966-ban a *Stand* nevű angol folyóirat közölte Pilinszky egyik drámai erejű versét, a *Harbach 1944-et* fordításomban – ugyanezt a verset Tábori Pál is lefordította ugyanebben az évben, és közölte egy másik angol irodalmi folyóiratban.⁴ Meglehet, ez, illetve a hazai kulturális enyhülés is hozzásegített ahhoz, hogy Boldizsár Iván helyet adjon a *New Hungarian Quarterly*-ben egy Pilinszky-versnek a kitűnő skót költő, Edwin Morgan fordításában.⁵ Ugyancsak 1966-ban jelent meg első angol nyelvű könyvem Oxfordban, a *Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*, amit ugyan a hazai kultúrpolitika teljesen elhallgatott, de amiben a teljesen apolitikus, mégis rendkívül szuggesztív költő teljesítményét próbáltam méltatni, rámutatva, hogy ez a költészet olyan értékeket teremt, amelyek túlmutatnak az „antifasiszta” költő hazai beskatulyázásán.⁶

Még 1966 folyamán Charles Newman, az amerikai *Tri-Quarterly* szerkesztője felkért, hogy állítsak össze egy kelet-európai számot a *Northwestern Egyetemen* megjelenő, színvonalas folyóiratnak. Bár a 256 oldalas, grafikákkal illusztrált különszámból nem kaptam levonatot, s így abba megszámolhatatlanul sok sajtóhiba csúszott, maga az összegyűjtött anyag olyan érdeklődést keltett, hogy a chicagói *Quadrangle* Kiadó vállalkozott a különszám könyv alakban történő kiadására.⁷ A magyar költők közül József Attiláról irattam a különszámba tanulmányt, József Attila, Weöres Sándor és Nagy László verseiből közöltem néhány versfordítást. De hogy Pilinszky se maradjon ki, lefordítottam egyik szép versét, *A szerelem sivatagát*, ezt is belevettem a különszámba. Érdekes módon éppen ennek a versnek később nagy „karrierje” lett, sokan lefordították, később még kötetcímként is szerepelt.

Magát a költőt 1967 augusztusában ismertem meg Londonban. Pilinszkyben sovány, korán őszülő hajú, félénk embert találtam, akinek magas hangjában volt valami fájdalmas, szinte sírós

elem, de amikor beszélt, ezt jól formált mondatokban tette. Amikor indiszkrét módon azt kérdeztem, mégis mennyiből él havonta Budapesten, olyan kis összeget mondott, hogy elképedtem, neki meg elcsuklott tőle a hangja. Mivel már hozzákezdtem *Sötét mennyország* című oratóriumának fordításához, főleg erről a műről faggattam. Pilinszky elmondta, az oratórium felépítése olyan, mint egy mise, nem szorul magyarázatra, és hogy a koncentrációs táborok tapasztalata olyan közös rituális nyelvre ad lehetőséget, amiben ő az „európai költészet nagy esélyét” látja. Ő nem ért a politikához, mondja, figyelme „belterjes”, igazából csak egyetlen élményvilágot variál egész életében. Most nagyon kifárasztotta a hosszú európai utazgatás, de arra büszke, hogy még a vatikáni rádiótól is kapott meghívást.

Mindezt akkori jegyzeteim alapján rekonstruálom, és azt is tudom, hogy Pilinszky örült a Tri-Quarterlyben már 1967 tavaszán megjelent fordításomnak. Ezt nekem is említette, de érdeklődése Siklós Istvánnak egy hozzám írt leveléből is kiderül: „Pilinszky... a Tri-Quarterlyt még Párizsból kérte, s Szabó Andris elküldte neki a saját példányát. Ha van rá lehetőség, küldj neki, Andrisnak, még egyet, s a BBC-nek (Rentoulnak) is. A könyvszemlében Arthur Whitney fog beszámolni róla.”⁸

A Tri-Quarterly különszám megjelenésekor már második évét taposta a *Modern Poetry in Translation* című, Ted Hughes és Daniel Weissbort által szerkesztett folyóirat. Londoni barátaink közül a BBC magyar osztályán dolgozó Siklós István mindkettőjüket ismerte, azt hiszem, én is rajta keresztül ismertem meg őket. Évekig próbáltuk Hugheséket rábeszélni, csináljanak egy magyar különszámot a lapnak, amiben bemutatnák a kor legjobb élő magyar költőit, köztük Pilinszky Jánost. Mivel magánszorgalomból lefordítottam a *Sötét mennyországot*, hogy felkeltsem Weissbort érdeklődését, a korábban lefordított *A szerelem sivatagával* együtt elküldtem mindkettőt az MPT-nek. Az oratóriumot mindkét szerkesztő elolvasta, de az végül nem jelent meg a lapban, és a BBC-ben sem tudtuk előadatni. Az 1969-es londoni költői fesztiválon, ahol Pilinszky magyarul olvasta fel néhány versét, Patrick Garland pedig az angol fordításokat, csakúgy, mint az MPT-ben megjelent Pilinszky-verseket még fordítóként Péter Siklós és Ted Hughes együtt jegyezte.⁹ Ekkor „lépett be a képbe” Csokits János, akit Olwyn, Ted Hughes nővére és ügynöke még Párizsból ismert, s aki már 1960-ban meglátogatta Hughest Londonban.

Csokits János hosszú évekig tartó, szívós odaadással dolgozott azon, hogy Ted Hughes-zal megszerettesse Pilinszkyt. Maga Csokits még a „rég” emigránsok közé tartozott, befelé forduló, magányos, emberkerülő költőként kevés „ötvenhatossal” volt jó viszonyban. Később könyvet írt az 1976-os angol Pilinszky-kötet történetéről, amiben rendszeresen mellőzte a Bende-Hafner-féle bibliográfiában jól követhető angol Pilinszky-recepció tényeit. Ebben a saját szerepét abszolutizáló, *Pilinszky Nyugaton* című könyvben Csokits elmondja, hogyan került közelebbi kapcsolatba Olwynon keresztül Ted Hughes-zal, aki 1967-ban rábízta az MPT-nek tervezett magyar különszám szerkesztését. Bár ez a kiadvány részben Daniel Weissbort habozása, részben a londoni és más fordítók Csokitscsal való összeférhetetlensége miatt sohasem készült el, a Párizsban élő költő továbbra is tartotta a kapcsolatot Hughes-zal, sőt, Olwyn segítségével elérte azt, hogy a magyarul nem és franciául rosszul értő Ted Hughes végül őt bízta meg egy angol Pilinszky-versválogatás nyersfordításának elkészítésével.¹⁰

Ez a választás szerencsésnek bizonyult: Csokits 1974-ben Londonba költözött, így többször tudott találkozni Hughes-zal, és a kötet lezárása előtt két hetet töltött Devonban, Hughesék farmján.¹¹ Nyersfordításai általában pontosak, Hughes saját bevallása szerint kevés helyen, szinte „alig” változtatott rajtuk, s bár Csokits talán néha megjelölte az egyes versek rímképletét, Hughes azokat nem vette figyelembe. Így az 1976-ban megjelent *Selected poems*ből sikeres Pilinszky-átültetés lett Hughes sajátos hangján, de a magyar költő versvilágának drasztikus egyszerűsítésével, lecsupaszításával. Mivel az akkor már neves és nagyra tartott Ted Hughes írta a kötet előszavát, ami beavatott a „keresztény egzisztencialista” Pilinszky költészetébe, az angol kritika, köztük több költő-fordító élénken reagált a kötetre, mind a hét angol nyelvű és két magyar recenzió elismerően, pozitív hangnemben.¹² Ezek közül kettőt én írtam, a Nagyvilág mellett az amerikai *World Literature Today* című, negyedévenként megjelenő folyóiratba, egyet pedig a manchesteri *Poetry Nation Review*-ban közölt angol társfordítóm, Clive Wilmer, aki bírálta a kötet túlságosan „hughesi” előszavát, és az angolok közül a legtisztábban észlelte a magyar irodalom angliai recepciója számára fontos kötet hiányosságait.

A *Selected poems* a londoni kiadás után 1977-ben megjelent változatlan tartalommal egy New York-i utányomásban, de Pilinszky egy angol kiadói ismerőse úgy találta, hogy a Hughes-féle kötet nem ad képet Pilinszky későbbi munkásságáról, ezért 1978-ban kihozott egy kisebb kötetet *Crater, Poems (1974–75)* címmel.¹³ Ennek a Peter Jay által (francia vagy magyar nyerekből fordított?) szerkesztett kis kötetnek, amely Schaár Erzsébet szobrának reprodukciójával és Pilinszky János fényképével jelent meg, már nem volt olyan lelkes fogadtatása, mint a válogatott verseknek, tudtommal egyedül én írtam róla angolul a *World Literature Today* című világirodalmi folyóiratnak.¹⁴

Hogy mennyire örültem a Csokits–Hughes-féle kötet megjelenésének, bizonyítja a tény, hogy amikor még annak megjelenése előtt, 1975-ben az edinburgh-i *Lines* review magyar költői különszámára engem kértek fel szerkesztőnek, Kassák, Radnóti Miklós és Vas István mellé negyediknek tizenkét Pilinszky-verset válogattam be a szám anyagába, Csokits és Hughes fordításában.¹⁵ Ezután (alighanem a jó angolos Vajda Miklós segédszerkesztőnek köszönhetően) *The New Hungarian Quarterly* is gyakran adott helyet Pilinszky-fordításoknak, kezdve az amerikai William Jay Smith-szel és folytatva az egyre inkább „társfordításnak” tekintett Csokits–Hughes-variánsokkal,¹⁶ a Nagyvilág pedig 1977 áprilisában közzétette Ted Hughes előszavát Kada Júlia fordításában. Fontos tény, hogy Vajda Miklósnak ugyancsak 1977-ben szerkesztett *Modern Hungarian Poetry* című antológiájában Pilinszky János nem kevesebb, mint tizenhét verssel szerepel, részben Csokits–Hughes, részben William Jay Smith által átültetett költeményekkel.¹⁷

1977-ben jelent meg egy másik könyv, ami mindmáig a Pilinszky-filológia vitatott ügye maradt, jöllehet a magyar variáns megjelenése az ismertetések és kritikák valóságos özönét indította el – a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című kötetre gondolok.¹⁸ Sutton Robert Wilson színházának Harlemből származó fekete színésznője volt, akit a „székesfehérvári” Pilinszky 1973-ban ismert meg Párizsban. Wilson minimalista színdarabja, ez a „csöndes opera” (*Deafman Glimpse*) megérintette Pilinszkyt, aki párszor személyesen találkozott és beszélgetett Suttonnal, sőt, amikor megbetegedett, a színésznő ápolta a költőt, orvosságot hozott, teát főzött neki; ennek a kapcsolatnak alapján írta meg utóbbi a Suttonhoz kapcsolódó kisesszé-sorozatát, egy „párbeszéd regényét”. A *Beszélgetések*ben sok önéletrajzi vonatkozású adat és vallomás, valamint elgondolkodtató poétikai megjegyzés mellett gyakran találni hermetikus szövegrészeket, amelyek wittgensteini aforizmákra emlékeztetnek. Mindenesetre 1975 után Pilinszky már nem írt verset, és a Sutton-beszélgetéseket, úgy látszik, soha teljesen ki nem bontakozott prózaírói pályája kezdetének vélte, vagy képzelte.

Cambridge-ben két évente rendeztünk egy nemzetközi költői fesztivált, amire 1981 májusában meghívtuk az Angliában már jól ismert Pilinszkyt is. Igaz, egy évvel korábban újra járt Pilinszky Angliában, a Vajda Miklós vezette magyar „költő-delegációval” (Juhász Ferenc, Vas István, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor és Károlyi Amy társaságában),¹⁹ ahol kellemetlen élményeket szerzett egy Peter Jayjel a Sohóban átitalozott éjszaka után, de most egy olyan egyetemi városba hívtuk meg, ahol nyugodtabbak voltak a körülmények, és ő lett volna a fesztivál egyik „sztárköltője”. Vilámcsapásként ért bennünket a hír, hogy Pilinszky János május 28-án váratlanul elhunyt. Számítatlan hazai nekrológ mellett angolul is megemlékezett róla (név nélkül) Czigány Lóránt a *The Times* című tekintélyes angol napilapban.²⁰

Még Pilinszky életében készült, de alighanem a *Harmadnapon* költőjéhez már nem ért el az a gyűjtemény, amit Albert Tezla amerikai bibliográfus szerkesztett és adott ki 1980-ban. Ebben terjedelmes életrajzot és számos Pilinszky-verset, valamint egy *KZ Oratoriót* és két prózai részletet olvashatunk a Londoni Egyetem magyar nyelvésze, Peter Sherwood fordításában, utóbbi a Sheryl Suttonnak címzett *Önéletrajz*, az 1977-es könyvből való szöveg első angol fordítása.²¹ Ez a Tezla-féle vállalkozás a „sokat markol, de keveset fog” iskolapéldája: az *Ocean at the Window* című antológia alcíme *Hungarian Prose and Poetry since 1945*, benne egy több mint húszoldalas bevezetővel, egyes színvonalú fordítókkal, 481 oldalon át (!) szól a háború utáni magyar irodalomról – ebben a közegben Pilinszky csak egyike lehetett Tezla többnyire filológiai pontossággal fordított szerzőinek. Ennek a könyvnek egyáltalán nem lett visszhangja sem az amerikai, sem a magyar sajtóban, a bibliográfia (1843. tétel) legalábbis nem tud ilyenekről.

A költő halála után egyre szaporodtak az angol nyelvű Pilinszky-fordítások. A torontói Béky Halász Iván *Scaffold in Winter*, az amerikai Emery George pedig *Metropolitan Icons* címen állított össze egy-egy verseskötetet.²² Közben Peter Jay kiadója, az Anvil Press sem maradt tétlen. 1989-ben kihozta újra a *Selected Poems* válogatást, ezúttal *The Desert of Love* címmel.²³ Két évvel később Tótf-

lusi István is vállalkozott egy újabb, saját maga által fordított, kétnyelvű Pilinszky-válogatásra, aminek – hazai kiadvány lévén – nagyobb kritikai fogadtatása lett, mint mindhárom külföldön megjelent újabb kötetnek, és 1994-ben második kiadást ért meg.²⁴

Mivel az angol nyelvű Pilinszky-fogadtatásban fontos hely jutott az antológiáknak, röviden meg kell említenünk az 1996-os év két Pilinszky-„eseményét”. A költő versei méltó helyen szerepeltek egy angliai és egy amerikai magyar költői antológiában: a George Szirtes és általam szerkesztett *The Colonnade of Teeth* című, modern magyar költészetet bemutató antológiába tíz Pilinszky-verset válogattunk be, valamennyit a Csokits–Hughes-fordításokban,²⁵ míg terjedelmes „csodaszarvasos” antológiájában Makkai Ádám tizenkilenc verssel szerepeltette a *Ravensbrücki passió* költőjét, a Csokits–Hughes-fordítások mellett Peter Zollman és Peter Jay, valamint a saját átültetéseiben. A könyv második kiadásában, 2000-ben Makkai még megtoldotta korábbi válogatását eggyel, az *Apokrif* című, a Pilinszky-életműben fontos vers fordításával. Ezzel a verssel Ted Hughes hosszú évekig birkózott, úgy érezte, megoldása az 1976-os kötetben sem volt tökéletes, ezért (vagy ennek ellenére?) Makkainak a magyar születésű és az angol költői nyelvben kevésbé otthonos Zolmann Péter produkált egy újabb verziót. Zolmann kiváló mérnökember volt, aki hobbiból kezdett verseket fordítani idősebb korában – bár fordításában könnyen, szinte gondtalanul rímelt, ez azzal járt, hogy a jó hangzás kedvéért gyakran eltért az eredeti szöveg szellemétől, illetve jelentésértelmezésétől. Emiatt, ha gondosan végigolvassuk, a „csodaszarvasos” második kiadás *Apokrif*-fordítása sem lett lényegesen jobb, illetve szöveghűbb a Csokits–Hughes-féle változatnál.²⁶

Az ezredfordulón adták ki Magyarországon a *Homeland in the Heights* (Haza a magasban) című angol nyelvű antológiát, amit Bertha Csilla szerkesztett. Ebben a már korábban ismert fordítókhoz Len Roberts is csatlakozott, a tizenkilenc vers közül hat fordításával. Rajta kívül a fordítók közül csak három nem tudott magyarul, és dolgozott nyersfordításból. Bertha nem tudni, milyen megfontolások alapján szerepeltetett főleg többnyelvű magyar fordítókat.²⁷ Csokits János pedig, miután röviddel a rendszerváltás után visszatért Magyarországra, és kiadta a harminckét Hughes-levellet is tartalmazó *Pilinszky Nyugaton* című könyvét, később nemigen vett részt a Pilinszky-fordítások körüli vitákban. Helyette a *The Hungarian Quarterly* közölte a bostoni Koncz Lajos orvos írását, amiben az irodalom pártoló emigráns megerősítette, Csokits nyersfordításai milyen mértékben befolyásolták Ted Hughest végleges szövegének kialakításában, továbbá hogy verseinek fordításai közül a legfontosabbnak tekintette az angol verziókat, mondván: „a világ fele angolul beszél”.²⁸

Pilinszkyt Ted Hughes hét évvel később követte, 1998-ban hunyt el. Több kötetre rúgó levelezéséből Christopher Reid állított össze kilenc évvel később egy 756 oldalas (!) válogatást, benne Csokits János hat levelével, amit a rangos Faber and Faber, Hughes kiadója jegyzett. Időközben (2006-ban) napvilágot látott, ugyancsak a Fabernél, Daniel Weissbort gondozásában Ted Hughes legjobb fordításainak gyűjteménye. Mindkettőről én írtam kritikát a régi nevére visszakeresztelt *The Hungarian Quarterly*-ben, a többi közt cáfolva azt a legendát, amit Csokits János – nem tudni, mennyire jóhiszeműen – terjesztett Pilinszkyről, miszerint a költő Magyarországon „a cenzorok és besúgók állandó felügyelete alatt áll”.²⁹ Itt, meglehet, kicsit elvettem a súlykot Csokits „növekvő paranoiájáról” szólva, amire a lap következő számában dr. Koncz levélben reagált, kiigazítva „pontatlanságaimat” (*inaccuracies*). Néhány, a Csokits–Hughes kapcsolatot illető évszámot illetően igaza volt, de ahogy a levelére közölt válaszomban rámutattam, Pilinszkyt apolitikus és ártalmatlan költőnek tartotta a kommunista kulturális kormányzat. Különösen kedvelte verseit Aczél György, tőle függött, hogy Pilinszky bármikor kap-e útlevelet, bármilyen meghívásra utazhat-e külföldre. (Ezt különben Csokits is elismerte könyvében).

A Csokits–Hughes levelezés teljes egészében elérhető az amerikai Emory Egyetem (Atlanta) könyvtárának irattárában. Nem tudom, kiderül-e belőle, milyen ellenérzésekkel viseltetett Csokits János Ted Hughes barátja és munkatársa, a költőnél szerényebb tehetségű MPT-társaszerkesztő, Daniel Weissbort iránt. Maga Weissbort szerette Pilinszkyt, meg is írta *Letters to Ted* című könyvében, hogy a Cambridge-ben végzett angol költőt Juhász Ferenc mellett kizárólag Pilinszky érdekelte a magyarok közül. Érdemes idézni Weissbort egyik versét, egy Hughes-zal töltött hosszú séta leírását, amely ezekkel a szavakkal fejeződik be: „Együtt-vándorlásunk csöndje / olyan volt, hogy atól most / Pilinszky Jánosra kell gondolnom / aki úgy akart verset írni »mintha hallgatna«.”³⁰

Pilinszkyvel kapcsolatos személyes emlékeimet először 2007-ben írtam meg a Vigiliának.³¹ Ebben a többi közt szót ejtettem 1972-es fellépéséről Londonban, ahol a Queen Elizabeth Hallban ol-

vasott fel W. H. Auden és Joszif Brodskij társaságában. Pilinszkynek, aki magyarul olvasott fel néhányat verseiből (ezeket követte az angol fordítás), nagy sikere volt, a magyarul nem értő hallgatóság valahogy megérezte benne a különlegesen tehetséges költőt. Ez alkalommal mellettem ült és megindultan hallgatta a felolvasást Cs. Szabó László, aki kétszer is meginterjúvolta Jánost a BBC magyar adásának³² – mondanom sem kell, hogy ezekből az interjúkból Pilinszkynek az égvilágon semmi baja sem lett Budapesten.

A két Hughes-könyvről írt kritikámban már nyíltan utaltam arra, hogy mivel Ted Hughes nem vette figyelembe Pilinszky formavilágát, „indokolt Pilinszky legfontosabb verseinek újra angolra fordítása oly módon, hogy azok formailag közelebb legyenek az eredeti szöveghez”.³³ Egyúttal ugyanebben a Hungarian Quarterly-számban közöltünk öt Pilinszky-verset, amit Clive Wilmerrel fordítottunk, köztük a *Quatrain*, vagyis a remek *Négysoros*, amin több mint egy évig dolgoztunk, valamint a *Ravensbrücki passiót*, minden korábbtól eltérő fordításban. Utóbbi esetében sikerült megoldanunk, hogy az angol szöveg ne a hímnemű névmással kezdődjön, mivel Ravensbrück túlnyomó részt női tábor volt – ezt sem Csokits, sem más fordítók nem vették figyelembe –, és Pilinszky minden valószínűség szerint egy ismerős zsidó lányra gondolt, akit 1944-ben éppen Ravensbrückbe deportáltak. Ez a probléma még sok évvel később is felmerült, amikor a Hungarian review újra közölte a vers Csokits–Hughes-féle változatát, és nekem kellett egy cikkben rámutatnom, hogy Pilinszky miért „tárgyasította” a versben szereplő személyt.³⁴

2011-re aztán elkészült a Clive Wilmer egyik kiadója, a tonbridge-i Worple Press által kinyomtatott új versfüzet, a *Passio*, amiben Pilinszky János tizennégy versét tettük át angolra, annyira formahűen, amennyire ezt az angol verselés szabályai megengedik. A versekhez Wilmer írt bevezetőt, amit én hamarosan lefordítottam a Vigiliának.³⁵ Ebben barátom megindokolta, szerintünk miért volt szükség olyan nagy versek, mint a *Francia fogoly* újrafordítására. A kiadványt a cambridge-i egyetemi könyvtár zsúfolásig megtelt termében mutattuk be, a közönség soraiban olyanokat láttam, mint Geoffrey Hill, akkoriban az egyik legjobb élő angol költő. Mivel a *Passio* alacsony példányszámban jelent meg, legjobb tudomásom szerint az utolsó darabig elfogyott. Az a pár kritika, ami megjelent róla az angol irodalmi lapokban, pozitívan értékelte a versfüzetet.

Hét évvel később *Steep path* címen a Corvina kiadta Clive Wilmer és az e sorok írójának legjobb magyar versfordításai gyűjteményét. Ennek a Dsida Jenőtől Szabó T. Annáig tartó „szubjektív” antológiának az előszavában Wilmer egy teljes oldalt szentel Pilinszkynek, akit „érvekkel bizonyíthatóan (*arguably*) a második világháború óta a legjobb magyar költőként” aposztrofál. Én ugyan óvatosan odatenném a „legjobb” elé az „egyik” jelzőt, de alapjában egyetértek társfordítómmal Pilinszky János költészetének értékelésében. Clive azt is elmondja, miért fordítottuk újra az (*Apokrif* kivételével) az életmű legfontosabb darabjait, azzal fejezve be a bevezetést, hogy „mi nem szándékoztunk meghaladni (*supersede*) a Hughes–Csokits-kötetet, csupán kiegészíteni azt”.³⁶ Csokits János 2011-ben súlyos depressziójából öngyilkosságba menekült, én búcsúztattam a Guardian című napilapban.³⁷

Az újabb kutatók, akiket érdekel a műfordítás, illetve az, hogy mennyire hatottak Csokits nyerse Hughes költészetére, már fölhasználják az angol költő levelezését, amit az még életében eladott az atlanti Emory Egyetem levéltárának. Ezek között megtalálhatók Csokits nyerse, illetve látni, hogyan és mit változtatott meg rajtuk a yorkshire-i költő, akinek hangvételét a jelek szerint Pilinszky szuggesztív verseinek Csokits által készített nyersfordításai jelentékenyen befolyásolták. Ez főleg a *Crow* kötet verseire érvényes, az ír költő-kritikus Tara Bergin szerinte a Hughes-kötet „sok szempontból... erősen tükrözi Hughes lelkes reagálását Csokits szó szerinti változataira”.³⁸ Ezt a hatást egyébként már Clive Wilmer sok évvel korábban észrevette a Poetry Nation Review-nak írt kritikájában.³⁹

Ezzel még mindig nincs vége az angliai Pilinszky-történetnek. Ted Hughes kötetét a magyar kormány kitüntetéssel méltányolta: az akkor már Devonban élő költő megkapta a Pro Cultura Hungarica díjat, amit a londoni követségi díszbéd keretében Antalpéter Tibor nagykövet nyújtott át neki 1993 októberében. A díjat Hughes szép, szinte megható levélben köszönte meg a nagykövetnek. Antalpéter, hajdani iskolatársam és barátom évekkal később átküldte nekem ezt a levelet azzal, hogy tegyem közzé a Hungarian Quarterlyben. Hughes levele a lap egyik utolsó (Lisztnek szentelt) számában olvasható, érdemes egy mondatát idézni: „Pilinszky Jánoshoz fűződő barátságomat életem egyik nagy ajándékának tartom, olyannak, ami nagyon mélyen megérintett.”⁴⁰

JEGYZETEK

¹ Irodalmi Újság (London), 1961. december 15.

² *Pilinszky: the Lonely Poet*, Hungarian Quarterly (New York), 1965. április–július. Matthew Zion velem kb. egyidős kaliforniai költővel csak egy-két évig dolgoztam együtt Berkeleyben mint társfordítóval, kapcsolatunk még távozásom után is pár évig fennmaradt.

³ Erről Hafner Zoltán adott hírt a Vigiliában, kicsit érthetetlenül névrokonomnak, a külpolitikai újságíró Gömöri Endrének tulajdonítva az esszét és a fordításokat. A tévedést a Vigiliának írt levélben kellett kiigazítanom. Kerényi Gráciával sűrűn leveleztem, Varsóból írja 1965. március 8-án: „[Jancsi] kért, hogy köszönjem meg Magának az ő nevében, amit róla írt, nagyon örült és tetszett neki.”

⁴ *The Literary review*, 1966/3, 442.

⁵ *The New Hungarian Quarterly*, 23 (1966. ősz), 130–131.

⁶ George GÖMÖRI, *Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*, Clarendon Press, Oxford, 1966, 92–94.

⁷ *New Writing of East Europe*, szerk. George GÖMÖRI, Charles NEWMAN, Quadrangle Books, Chicago, 1968. Pilinszky verse a 150. oldalon. A *Times Literary Supplement* című angol folyóirat olyan fontosnak tartotta ezt a kiadványt, hogy szerkesztőségi cikkben reagált rá.

⁸ Siklós István 1967. szeptember 30-i levele. Nem tudom, Whitney ismertetése végül is elhangzott-e a BBC magyar adásában.

⁹ *Pilinszky János bibliográfia*, szerk. BENE József, HAFNER Zoltán, Osiris, Budapest, 2001, 1314 tétel. Ugyanerről lásd Czigány Lóránt hozzászólását: *Kortárs*, 1993/7, 1–24.

¹⁰ CSOKITS János, *Pilinszky Nyugaton*, Századvég, 1992, 31–32. Csokits más nyersfordítók, főként egy titokzatos X.Y. hibáit pécézi ki könyvében, akik mögött Siklós Pétert és talán testvérét, Siklós István költőt kell keresnünk.

¹¹ *Uo.*, 54.

¹² A könyv kritikáit felsorolja: BENE–HAFNER, *i. m.*, 1256. tétel.

¹³ *Anvil Press Poetry*, London, 1978; 1259. tétel a Bende–Hafner-bibliográfiában.

¹⁴ *World Literature Today*, 1979/1, 57.

¹⁵ *Lines Review*, 59 (1976. szeptember), Bende–Hafner 1342. és 1713. tétel, az utóbbi csúnya hibával: Radnóti Miklós helyett „Sándor” áll a szövegben.

¹⁶ Al Alvarez *The Faber Book of Modern European Poetry* című antológiában (London, 1992) hét Pilinszky-fordítást közöl „JC/TH” aláírással.

¹⁷ *Modern Hungarian Poetry*, szerk. Miklós VAJDA, Budapest, 1977; Bende–Hafner: 1444. tétel.

¹⁸ A könyv csak 1992-ben jelent meg angolul, Peter Jay és Major Éva fordításában: *Conversations with Sheryl Sutton. The Novel of a Dialogue*, Carcanet–Corvina, 111 o.

¹⁹ Beszámol róla Peter SHERWOOD a *New Statesman* című folyóirat 1980/404. számában és VAJDA Miklós a *Kortárs* 1980/7. számában.

²⁰ *The Times*, 1981. július 2., Bende–Hafner: 1860. Ugyanez magyarul: *Irodalmi Újság*, 1981, 7–10.

²¹ *Önéletrajz*, 147–149, *Ocean at the Window*, szerk. Albert TEZLA, University of Minnesota Press, Minneapolis. Négy Sherwood-fordítás megjelent a „Wüstenei der Liebe/ The Desert of Love” című Holibri, Kossuth könyvkiadó által készített kétnyelvű válogatásban (Budapest, 1992).

²² 1262. és 1281. tétel a Bende–Hafner bibliográfiában.

²³ Angol nyelvű ismertetése: Gömöri György, *World Literature Today*, 1990/3, 504., magyarul: *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 26.

²⁴ Bende–Hafner, 1274. és 1279. tétel.

²⁵ *The Colonnade of Teeth. Modern Hungarian Poetry*, szerk. George GÖMÖRI, George SZIRTES, Bloodaxe Books, 1996. Pilinszky János a 118–127. oldalon szerepel.

²⁶ *Quest of the 'Miraculous Stag', The Poetry of Hungary*, szerk. Adam MAKKAI, Atlantis–Centaur–Framo Publishing–Tertia, Chicago–Budapest, első kiadás 1996 (Bende–Hafner: 1470.), második kiadás: 2000. Az *Apokrif* a második kiadás 963–966. oldalán.

²⁷ *Homeland in the Heights. An Anthology of Post-War II Hungarian Poetry*, szerk. Csilla BERTHA, Eötvös, 2000. Bende és Hafner hiányosan, a szerkesztő neve nélkül adja meg ezt a (1476.) tételt, következetesen elírva Makkai Ádám nevét.

²⁸ Dr. Koncz Lajos 2013-ban hunyt el. Irása: *Ted Hughes és János Pilinszky*, *The Hungarian Quarterly*, Vol. XLIV, 171, Autumn 2003, 97–100.

²⁹ *Uo.*, Vol. 49, No. 191, Autumn 2008, 167–171 és No. 192, Winter 2008, 176. A 2008-as téli szám közli fakszimilében (Kabdebó keresztnevének elírásával) Ted Hughes az írországi Kabdebó Tamásnak írt levelét.

³⁰ *Anvil Press Poetry*, 2002, 21. Egy másik versében Weissbort említi, hogy Ted más versfordításai is „Csokits János szigorú nyersfordításait” tekintették modelljüknek. *i. m.*, 64.

³¹ *Találkozások Pilinszkyvel*, *Vigilia*, 2017/11, 849–852.

³² Először 1967-ben, majd újra 1972-ben.

³³ *The Hungarian Quarterly*, Vol. 49, No. 191, Autumn 2008, 171.

³⁴ *Notes to the „Passion at Ravensbrück” by János Pilinszky*, *Hungarian Review*, Vol. VI. No. 2 (March 2013), 101–102.

³⁵ *Vigilia*, 2012/3, 210–212.

³⁶ *The Guardian*, 2011. szeptember 11.

³⁷ *Steep Path. Poems translated from the Hungarian*, szerk. Clive WILMER, Corvina, Budapest, 2018, 13. 2018-ban Clive Wilmernek ítelték az egyik Janus Pannonius fordítói díjat, amit ő Magyarországon vett át.

³⁸ Tara Bergin, *Ted Hughes and the Literal: A Study of the Relationship between Ted Hughes's translations of János Pilinszky and his poetic intentions for 'Crow'*, PhD thesis (Newcastle, 2013), 132. Ugyancsak Bergin írt elismerő kritikát a 2011-es Pilinszky-füzetünkről. *PNReview*, Vol.39 No. 3 (2019) January–February 2013.

³⁹ *Poetry Nation Review*, 1977/3, 34–36.

⁴⁰ *The Hungarian Quarterly*, Vol. LII, No. 202–203, Summer–Autumn 2011, 138–139.

